

oluşunu; dinin yayılma şeklinin misyonerlik tarzında olmadığı dinleri anlamayı zorlaştırdığını hatta imkânsız kıldığını söyler.

Kitabın son yazısı, Friedrich Heiler'in "Dinlerin İşbirliğinin Yol Açıcısı Olarak Dinler Tarihi" adlı makalesidir. Heiler, yazısında dindarların farklı dinleri dışlayan ifadelerinin olmasına rağmen, onların özde birbirleriyle ortak, çok fazla şey içerdiğini ve bunun da dünya barışına önemli bir katkıda bulunabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Heiler, dinleri yüksek tipli dinler ve ilkel dinler olarak ikiye ayırır. Din araştırmalarının, özellikle birinci kısımda yer alan dinlerin birbirleriyle akraba olduklarını, farklı diller kullansalar da, her dinde aşkın/kutsalın bulunduğu, bunun insanın içinde/kalbinde olduğu; adalet ve lütüfün, Tanrı sevgisinin ve bütün varlıklara (hatta düşmana) yönelik sevginin, ibadet ve duanın ortak olduğunu ortaya koyduklarını göstermeye çalışır. Yüksek dinler içinde de Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm ve Zerdüştlüğü bir grup altında toplayarak, bunların ortak yönünün monoteist ve ahlâkî dinler olmalarının yanı sıra, inanlarından gündelik ibadet isteği olduğunu ifade eder. Ancak bunların da, Zerdüştlük dışındaki üçünün fazla ortak noktalara sahip olduğunu göstermeye çalışır. Tüm dinlerin birliğini kabul, kişinin dinle ciddiyet içinde olması, sözlü ve fiili olarak hoşgörü göstermesi; din birliğinin ahlâkî ve sosyal işbirliği olarak pratik bir gerçeklik kazanması gerektiğini ifade eder.

Genel olarak saha açısından önemli şahısların katkısıyla oluşmuş böyle bir metnin çeviri için seçilmiş olması ve söz konusu metnin, ilgililere akıcı ve anlaşılır bir dille takdiminden dolayı, mütercimlerin ve editörün tebrik edilmesi gerektiğini söylemek bir kadirşinaslık olacaktır. Ancak kitapta bazı kavramların (uranos, 22; trinitı, 73; prenatal, 117; habartian, 129; Braviais'in phylotax bilimi, turba magna, 129; katersis 132 vs. gibi) tercüme edilmeden bırakılması yerine, bunların Türkçelerinin de verilmesi ya da en azından başka yerlerde çokça yapıldığı gibi, dipnotlarda anlamlarının zikredilmesi, metnin akıcılığına engel olmaktan çıkarak, anlaşılmasını daha da kolaylaştıracığı muhakkaktır.

Fuat Aydın

Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e Kadar)

Gülgün Uyar

İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004. 632 sayfa.

Ehl-i beyt, İslâm tarihinde, anlamı, mahiyeti ve kapsamı en çok tartışılan kavramlardan biridir. Çeşitli dinî ve siyasî gruplar bu kavrama farklı anlamlar yüklemiş, her grup kavramın içini kendi iddialarına uygun olarak doldur-

maya çalışmıştır. Kendilerini ehl-i beyt ile ilişkilendiren kişi ya da kişiler, İslâm tarihi boyunca gündemde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bugün hâlâ ehl-i beyte mensubiyetin Müslümanlar arasında saygı celbettiğini görmek şaşırtıcı değildir; zira bakış açımız 1400 küsur yıllık birikimimizin ürünüdür. Ehl-i beyt konusunda, bu önemine rağmen ülkemizde yeterli akademik çalışma yapıldığı söylenemez. Gülgün Uyar'ın, "*Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e Kadar)*" başlığıyla doktora tezi olarak hazırladığı ve 2003 yılında kabul edilen araştırması, Türkiye'de yapılan birkaç akademik çalışmadan biridir.

Bildiğimiz kadarıyla Uyar'ın çalışmasının dışında ehl-i beyt hakkında hazırlanan, bitmiş iki doktora tezi daha mevcuttur. Bunlardan biri M. Bahaüddin Varol'un 2000 yılında kabul edilen ve *Ehl-i Beyt Gerçeği* adıyla yayımlanan (Şamil Yayıncılık, İstanbul [2001]) *Ehli Beyt ve Siyasî Faaliyetleri* başlıklı çalışmasıdır. Bir diğeri, Yusuf Açıkel'in hazırladığı *Hadislerde Ehl-i Beyt* (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1999) adlı tezidir. Ayrıca Namık Kemal Karabiber'in Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırladığı *Ehl-i Beyt Kavramı ve Erken Dönem Sosyo-Politik Olaylardaki Rolü (I.-II. Asır)* başlıklı doktora tezi devam etmektedir. M. Bahaüddin Varol'un, doktora tezinin devamı sayılabilecek, Abbâsîler döneminin ilk asrındaki gelişmelerin ele alındığı ve kısmen Uyar'ın çalışmasıyla aynı dönemi konu edinen bir kitabı da *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli* adıyla yayımlanmıştır (Yediveren Kitap, Konya 2004). Bunların dışında ehl-i beyt hakkında yayımlanan birkaç makale ile ehl-i beyte mensup bazı şahıslar ve faaliyetleri hakkında hazırlanan çalışmalar da mevcuttur.

Gülgün Uyar'ın bu çalışmaya uzun yıllar emek verdiği anlaşılmaktadır. Kapsamlı bibliyografya, hem ülkemizde hem Arap dünyasında hem de Batıda yayımlanan kaynaklara ve araştırmalara ulaşmak için gayret sarf edildiğini; ayrıca çalışmanın başında kaynak ve araştırmalar hakkında yapılan değerlendirmeler, araştırmacının kaynaklara hâkim olduğunu göstermektedir.

Kitap iki ana bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde Ali-Fâtıma evlâdının siyasî faaliyetleri, "İkinci Bölüm"de ise Ali-Fâtıma evlâdının içtimaî hayatındaki yeri üzerinde durulmuştur. "İkinci Bölüm", bize göre "Birinci Bölüm"den daha önemli ve ilginç bilgi ve tespitler ihtiva etmektedir. Uyar'ın burada ortaya koyduğu önemli bir tespit, Ali-Fâtıma evlâdının evliliklerinin genellikle Adnanîlerle yapılmış olmasıdır. Bu durum, Arapların Câhiliyye döneminden beri süregelen evlilik gelenekleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi Araplar arasında

yaygın olan evlilik şekli, kabile içi evliliktir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen erkeklerin amca kızlarıyla çok sayıda evlilik yapmış olmaları da, Arapların evlilik gelenekleriyle ilişkilidir. Öte yandan evliliklerde siyasi ittifakların önemi de göz ardı edilmemelidir. Çalışmada gösterildiği üzere hem Hasanî (s. 400) hem de Hüseyinî hanımların (s. 406) eşlerinin tamamı Kureyşîdir. Ali-Fâtıma evlâdınının Kahtânîlerden kız aldıkları halde onlara kız vermemeleri de kitapta yer alan önemli tespitlerden biridir (s. 416). Evliliklerin denklik anlayışıyla bağlantılı olduğunun belirtilmesi (s. 416) ise isabetli bir değerlendirmedir.

Kapsamlı bir bibliyografya kullanılmış olmakla birlikte Uyar çalışmasını, Sünnî kaynaklara dayandığını belirtmektedir (s. 16, 499). Çalışmada geniş ve tartışmalı bir konu ele alındığı için bu tercih, makul görünmektedir; ancak araştırmada kullanılan kaynaklar incelendiğinde, bunların hepsinin Sünnî kaynaklar olduğunu rahatlıkla söylemek zor görünmektedir. Esasen ehl-i beyt mensuplarının taraf olduğu hâdiseler hakkında bilgi veren ilk iki-üç asra ait kaynaklar hakkında kesin olarak Sünnî-Şîî ayırımı yapmak kolay değildir. Sünnî olarak kabul ettiğimiz bazı müellifler, Şîîlerden rivayetler naklettikleri gibi, Sünnîlerin bazıları, çeşitli sebeplerle siyasi Şîîliğe destek olmuşlardır. Örneğin İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin -filen katılmamış olsa da- Zeyd b. Ali'nin isyanını hem fetvalarıyla hem de maddî olarak desteklediği, Muhammed Nefsüzzekiye'nin isyanı sırasında yönetimi eleştirdiği ve isyancıları desteklemek gerektiğini söylediği de anlatılır. İmâm Mâlik'in de Muhammed Nefsüzzekiye'yi destekleyen bazı görüşler ortaya koyduğu rivayet edilir (Kırş. s. 184). Şîîliğin, ilk zamanlarda ana muhalefeti temsil eden siyasi bir hareket olduğu göz önüne alındığında Sünnî-Şîî ayırımı yapmanın ilk iki-üç asır için çok da kolay olmadığı görülecektir. Sünnî kabul ettiğimiz birçok âlim, Şîî râvilerden yararlanmışlardır. Uyar'ın en çok kullandığı kaynakların başında gelen Taberî'nin önemli kaynaklarından biri Şîî bir râvi-müellif olan Ebû Mihnef Lût b. Yahya'dır. Öte yandan çalışmalarımızda başvurduğumuz Ya'kûbî gibi önemli bazı müelliflerin Şîî olduğu da hatırlanmalıdır. Bu sebeple çalışmanın, "Sünnîlerce kabul edilen rivayetlere ve kaynaklara" dayandığını söylemek daha uygun olacaktır.

Konu, Sünnî kabul edilen rivayetlere göre ele alınırken zaman zaman Ehl-i Sünnetin görüşünün savunulduğunu hissettiren ifadelerle karşılaşmaktayız. Mesela yazar bir yerde "Ehl-i sünnet, Hz. Ali ve ailesi hakkında doğru olanı tespit etme çabası içinde olmuş ve Hz. Peygamber'in ehl-i beyti olarak Hz. Fâtıma, Hz. Ali ve evlâdına hak ettikleri payeyi verme hususunda titizlik

göstermiştir" (s. 39) demektedir. Oysa böyle bir çalışmada ehl-i sünnet anlayışının savunulması kaygısı duyulmamalıdır.

Birkaç yerde -yazarın kastını aştığını sandığımız- "tarafgirlik" olarak değerlendirilebilecek ifadelere de yer verilmiştir. Zeyd b. Ali'nin isyanı anlatılırken "Yaşadığı bazı hâdiseler onu siyasî otorite ile karşı karşıya getirmiş ve o da dedesi Hz. Hüseyin gibi Emevîlerin zulmü karşısında sessiz kalmamıştı" (s. 103) sözlerine yer verilmiştir. Bu değerlendirmenin doğruluğu tartışmalıdır; nitekim yazar, ilerleyen satırlarda Zeyd'in, haklarında âdil davrandığından dolayı halifeye dua ettiğinden bahsetmektedir (s. 105): Çalışmanın sonlarında ehl-i beyt mensupları için şöyle bir ifadeye de yer verilmiştir: "Sadece onurlarını muhafaza ederek yaşama çabası içinde oldukları halde açıktan zulme maruz kalmışlar, hor muamele edilmişler, bazen can emniyetlerinden bile endişe ederek yaşamışlardır" (s. 504). Bizce -haklı olup olmadığı bir yana- ehl-i beyt mensuplarının karşılaştıkları muamelede siyasî taleplerinin payı, göz ardı edilmemelidir.

Çalışmada rivayetlerin sorgulanması, eleştirel bir gözle irdelenmesi, tahlil ve tenkidi yerine, çoğunlukla kaynaklarda geçen ifadelerin nakli ve tasviri tercih edilmiştir. Bu da çalışmayı, bir ölçüde kaynakların anlatımına bağımlı olmak durumunda bırakmıştır. Öte yandan çalışma, geniş bir dönemi kapsadığı için rivayetler ve olaylar üzerinde derinlemesine tahliller yapılamamış; rivayetlerdeki ihtilaflara da genellikle değinilmemiştir. Çoğu zaman değerlendirme yapılmadığı için, uydurma olması kuvvetle muhtemel bazı rivayetlerin çalışmada eleştirilmeden zikredilmesi kaçınılmaz olmuştur. Örneğin bir rivayete göre Ubeydullah b. Ziyâd'ın hâciplerinden biri, Hz. Hüseyin öldürüldüğünde onunla birlikte saraya girdiği sırada, İbn Ziyâd'ın yüzüne bir ateşin hücum ettiğini, koluyla yüzünü kapattığını ve bundan kimseye söz etmemesini istediğini anlatmıştır (s. 64). Başka bir yerde, Ebû Câfer Mansûr'un kendisine düşmanını ve dostunu gösteren bir aynasından bahseden rivayet -bize göre uydurma olduğu açık olmakla birlikte- araştırmacı tarafından sadece "olağan dışı" ve "sıra dışı" ifadeleriyle nakledilmiş (s. 166-167) ve aynı hikâyeye başka bir yerde de değinilmiştir (s. 211). Ayrıca "müneccimlerin gelecekle ilgili (gaybî) haberleri bildikleri" şeklinde anlaşılabilir bir rivayet de kitapta yer almıştır (s. 227). Kitabın sonlarında, "Ali-Fâtıma Evlâdı Yayılış Coğrafyası ve Mezarları" başlığı altında Gana'dan bahsedilirken, "Gana'dan Nil boyunca gidilerek ulaşılan Bûrkât'ta kırlangıca benzeyen bir kuşun ötüşünden açık bir şekilde "kûtil Hüseyin, kûtil Hüseyin" kelimelerini tekrarladığı ve sonra da bir kez "bi Kerbelâ" dediği duyulmuştur. Bu bilgi fakih Ebû

Muhammed Abdülmelik ve beraberinde bulunanlar tarafından müşahede edilmiştir." (s. 491) denilmektedir. Eğer bu mitolojik masal, ehl-i beyt kültürünün Gana'daki izlerini göstermek için anlatılsaydı bir anlam ifade ederdi; ancak kitapta böyle bir ilgi kurulmamıştır.

Kaynaklarda yer alan, ancak doğruluğu tartışılabilir bazı bilgilerin yorumsuz bir şekilde nakledilmesi, çalışmanın diğer bir eksiğidir. Mesela Ebû Câfer Mansûr tarafından cezalandırılan Vebr'e 700 kırbaç vurulduğu ifade edilmektedir (s. 155). Acaba bir insan, bu denli şiddete maruz kaldığı halde yaşayabilir mi? Ali b. Hüseyin'in her gece 1.000 rekat namaz kıldığı rivayeti de yorumsuz verilmiştir (s. 371). Kişileri övmeye matuf olan bu ve benzeri rivayetlerin abartılı olduğu açıktır. Muhtemelen bu rivayetle adı geçen zatın namaz kılmaya düşkün olduğu söylenmektedir.

Kitabın bazı kısımlarında konu, büyük ölçüde tek kaynaktan çevrilerek aktarılmıştır. Zeyd b. Ali'nin isyanının anlatıldığı bölümde kullanılan 48 kaynak dipnotundan 34 tanesi sadece Taberî'ye, 7 tanesi Taberî ile birlikte başka bir kaynağa, beş tanesi ise diğer kitaplara aittir. Muhammed Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanlarının anlatıldığı bölümün büyük bir kısmı da Taberî'den tercüme edilerek aktarılmıştır.

Uyar'ın kitabının dikkat çeken bir özelliği ise çok uzun olmasıdır. Metin uzadığı için araştırmacının yaptığı az sayıdaki değerlendirme, adeta metin içinde kaybolmuştur. Özellikle ilk bölümde bazı kişilerin isyanları üzerinde gereğinden fazla durulması, çalışmanın hacmini artıran sebeplerden biridir. Örneğin Emevîler döneminde meydana gelen Zeyd b. Ali isyanı 18 sayfada işlenmiş (s. 103-121); ancak etkisi bakımından daha önemli olan Kerbelâ hâdisesine yaklaşık bunun yarısı kadar yer ayrılmıştır (s. 56-64). "Muhammed Nefsüzzekiyye'nin İsyanı" başlığı altında kardeşi İbrahim'in isyanı da incelenmiş ve bu iki şahsın isyanına 80 sayfa ayrılmıştır (s. 150-230). Neredeyse bu bölüm, başlı başına tez olacak uzunlukta ve siyasî tarih kısmının yaklaşık % 30'unu tutmuştur.

Metnin uzunluğuyla bağlantılı olarak şunu da söylemek istiyoruz: Kitapta yer yer -kaynaklara fazla bağlı kalmaktan kaynaklandığını zannettiğimiz-gereksiz bazı ayrıntılara yer verildiği de müşahede edilmektedir. Örneğin Muhammed Nefsüzzekiyye'nin arkadaşlarıyla mağarada oturduğu sırada yanında bulunanlar arasında Abdullah b. Amir el-Eslemî'nin iki oğlunun bulunduğu zikredilmesi (s. 154) kanaatimizce gerekli değildir. İsyan ettiği gece Muhammed'in üzerinde sarı mudarî bir kalensüve ve sarı bir cübbe (s. 183) olduğunun ifade edilmesi, Hasan b. Muâviye ve arkadaşlarının Mekke'den

ayrılırken pazartesi şiddetli bir yağmurun yağdığıнын (s. 194) belirtilmesi de çalışma açısından zikredilmesi pek gerekli görünmemektedir. Aynı şekilde Zülfikar'la ilgili ayrıntının (s. 204) da lüzumlu olmadığını düşünüyoruz. İbrahim'in isyanı sırasında Mansûr ile beraber bulunduğu ifade edilen Tesnîm b. el-Havârî b. Vâil b. Amr b. Eşref'in adının zikredilmesine -bu zatın adı çalışmada başka bir yerde geçmediği halde- neden ihtiyaç duyulduğu anlaşılamamıştır (s. 226).

Hatasız bir metin oluşturmak için büyük gayret gösterilmesine rağmen kitapta -az sayıda da olsa- imlâ hatalanna, şahıs adlarının sehven farklı kaydedilmesi (bk. s. 23, 227) ve metin içinde çelişkili bilgilerin yer alması gibi hatalara da rastlanmaktadır. Hucr b. 'Adî ve arkadaşlarından tutuklananların sayısı bir yerde (s. 87) Hucr dahil 14 kişi olarak gösterilmiş; yedisi öldürülmüş ve yedisi serbest bırakılmıştır. Bir sonraki sayfada Hucr'un beş arkadaşıyla öldürüldüğü ifade edilmiştir (s. 88). Bir yerde Hz. Ali'nin iki hanımının Kahtânî olduğu belirtilmekte (s. 373), başka bir yerde ise (s. 385) Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in eşlerinin kabile mensubiyetine göre hepsinin birer hanımının Kahtânî olduğu ifade edilmektedir. Kitapta Hz. Abbas'ın oğlu Küsem'in -annesi Lübâbe bint Haris'in Hz. Hüseyin'i emzirdiği için- Hz. Hüseyin'in süt kardeşi olduğuna dair bir bilgi nakledilmektedir (s. 134); ancak bunun doğru olmaması gerekir; zira Hüseyin Medine'de doğmuş ve Küsem'in babası Hz. Abbas ancak Mekke'nin fethinden hemen önce Müslüman olmuştur.

Akademik bir çalışmada ele alınan konu ya da dönem genişledikçe konuya hâkimiyetin azalacağı malûmdur. Elimizdeki kitapta da eksik ve hatalı değerlendirme olarak tavsif edilebilecek birkaç örneğe rastladık. Mesela Muaviye'nin vefatından sonra Medine valisinin kendilerinden bey'at istediği kişiler arasında Abdurrahman b. Ebî Bekr'in adı geçmektedir (s. 56). Hâlbuki Abdurrahman, Muâviye'den önce vefat etmiştir. Herhalde onun adının zikredilmesinin nedeni, Yezîd'in veliahtlığının ilanı sırasında Muâviye'nin bu icratına muhalefet edenlerden biri olmasıdır.

Kitapta, Câhiliyye'den kalma bir âdet olarak, Araplarla mevali arasında evlilik bağı olmadığı ifade edilmektedir (s. 387). Oysa Araplar, mevaliden kadın aldıkları halde -kendilerine denk görmedikleri için- onlara kadın vermiyorlardı. Ayrıca Abbâsilerde mevaliyle ilgili uygulamanın değiştiği ve halifelerin bizzat annelerinin mevaliden olduğu belirtilmektedir (s. 388). Hâlbuki mevali kadınlarla evlilik, Emevîler döneminde de mevcuttu. Arap toplumunda Arap olmayan kadınlardan, özellikle de cariyelerden doğan çocukların

sayısında, Emevîlerin son dönemlerinden itibaren artış görülmeye başlanmıştır.

Başlığın muhtevayla uyumlu olmadığı örneklerle de -az da olsa- rastlanmaktadır. “Hz. Hüseyin’le birlikte Kerbelâ’ya katılan Ali-Fâtıma Evlâdı” başlığı altında Hz. Ali’nin Fâtıma’dan olmayan çocukları zikredildiği gibi Ebû Tâlib’in diğer çocuklarının evlâdı da zikredilmiştir (s. 31-62). Yine “Tarım ve Ticaret” başlığı altında Hz. Hasan’ın servetini tasadduk ettiğine dair anlatılanlar, başlıkla pek ilgili görünmemektedir (s. 445).

Sayıları az olmakla birlikte yazanın anladığı, ancak okuyucunun anlamakta zorlanabileceği birkaç kelime ya da cümlenin çevrilmediğini (örneğin s. 41, 51, 230) ve birkaç yerde yapılan çevirinin daha düzgün olabileceğini (s. 136, 158, 163, 202, 228) de belirtmek isteriz.

Kitapta yer alan ve çalışma için önemli olan tablolarla seçerelere yazanın epey emek verdiği anlaşılmaktadır. Tabakalara göre tablolar halinde gösterilen Ali-Fâtıma evlâdının isimleri, erkek ve kadınlar için ayrı ayrı hazırlanmış sonuçlar daha isabetli olurdu (s. 353). Ayrıca lakap, nispe ve sıfatlar da tablo şeklinde verilebilirdi (s. 360 v.d.)

Değinden geçemeyeceğimiz bir husus da, kitapta kullanılan puntunun gözü yorabilecek küçüklükte olmasıdır; ancak 632 sayfa tutan kitabın normal bir punto ile yayımlanması, hacmi daha da artıracaktır. Yine de kitabın tekrar basılması halinde, okunmak için yayımlandığına göre, metin kısmının uygun bir puntoyla ya da kitabın daha büyük boyda basılmasının isabetli olacağını düşünüyoruz.

Her çalışmada görülebilecek bazı eksikliklere rağmen kitap, alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Gülgün Uyar’ı, bu emek mahsulü çalışmasından dolayı tebrik ediyor; kendisinden benzeri çalışmalar bekliyoruz.

Adnan Demircan

Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri

Talip Türkan.

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001. 271 sayfa.

Bugüne kadar egemenlik ve ona bağlı konularda yapılan çalışmalar, hem terminolojik yönden hem de metodolojik açıdan birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Bu sebeple fikirlerin aynı kavramsal düzlemde tartışılması zorlaşmıştır. Bu eser ise söz konusu eksiklikleri aşabilmiştir. Müellif doktora tezi